

НЕТИПОВИЙ ЛАТИНСЬКО-АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД МЕТАФОРИЧНИХ АНАТОМІЧНИХ І ПАТОАНАТОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

UNUSUAL LATIN-ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF METAPHORICAL ANATOMICAL AND PATHOANATOMICAL TERMS

Лисенко Н.О.,

orcid.org/0000-0001-8607-2213

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології

Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації

Національного фармацевтичного університету

Кулікова О.В.,

orcid.org/0000-0001-9762-7886

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

У статті окреслено потенціал наукової медичної метафори, зокрема при виконанні номінативної функції.

Розглядаються особливості перекладу анатомічних та патоанатомічних термінів-метафор неметафоричним словом та монотерміном на матеріалі латинської, англійської та української мов, обґрунтовується історичний аспект такого вибору, класифіковано групи застосовуваних модифікаторів.

Проаналізовано досвід інших дослідників, зокрема О. Беляєвої та М. Малащенко, Ю. Макаренка та І. Ткаченко, Ю. Бражук, Н. Цісар, Г. Усик та Т. Кириленко.

Наведено власну комплексну класифікацію анатомічних та патоанатомічних термінів-бінарм, що враховує джерело метафоризації (зовнішня чи функційна подібність), лексико-семантичний тип модифікатора (бінарми з модифікатором, що належить до світу природи (зооморфні, антропоморфні, геоморфні), бінарми, модифікатор яких співвідноситься з предметною сферою, та ін.), вид перекладацької трансформації (за типологією В. Карабана), особливості морфологічної структури тощо.

Розглянуто такі геоморфні та зооморфні метафори: *кінська стопа, вовча паща, заяча губа, слоняча хвора, бичаче око, заяче око, суглобова западина, кульшова западина*, що становлять найчисленнішу групу серед досліджуваних термінів. А також проаналізовані метафоричні бінарми предметної сфери: *пробка мигдалика та апоневротичний шолом*.

Здійснено порівняльний аналіз перекладацьких трансформацій під час латинсько-англо-українського перекладу із застосуванням семно-компонентного аналізу на матеріалі «Міжнародної анатомічної термінології» (2010 р.), «Англо-українського ілюстрованого медичного словника Дорланда» (2002 р.) та енциклопедії «Здоров'я матері і дитини» (1994 р.) для патоанатомічних метафор, які не входять до шару офіційної медичної термінології.

Семно-компонентний аналіз проведено із застосуванням одинадцятитомного Словника української мови, за яким установлюються первинне лексичне значення, простежується перерозподіл сем, розвиток або заміна конотативного компонента.

Ключові слова: термін-метафора, метафорична бінарма, анатомічна метафора, патоанатомічна метафора, семно-компонентний аналіз, модифікатор.

The article explores the potential of scientific medical metaphor, in particular when performing a nominative function.

The features of the translation of anatomical and pathoanatomical terms-metaphors into non-metaphoric words and monoterms based on the material of Latin, English and Ukrainian languages are considered, the historical aspect of such a choice is substantiated, and the groups of modifiers used are classified.

The experience of other researchers is analyzed, in particular O. Belyaeva and M. Malashchenko, Yu. Makarenko and I. Tkachenko, Yu. Brazhuk, N. Tsisar, G. Usyk and T. Kyrylenko.

Our own comprehensive classification of anatomical and pathoanatomical terms-binarms is presented, which takes into account the source of metaphorization (external or functional similarity), lexical-semantic type of modifier (binarms with a modifier belonging to the natural world (zoomorphic, anthropomorphic, geomorphic binarms), binarms whose modifier correlates with the subject sphere, etc.), type of translational transformation (according to V. Karaban's typology), features of morphological structure, etc.

The following geomorphic and zoomorphic metaphors are considered: *equinus, cleft lip, hare's lip, lagophthalmos, elephantiasis (Barbados leg), crest, head, auricle, acetabulum, glenoid cavity*, which constitute the most numerous group among the studied terms. Metaphorical binarms of the "subject sphere" are also analyzed: *tonsil impaction and epicranial aponeurosis*.

A comparative analysis of translation transformations during Latin-English-Ukrainian translation was carried out using seme-component analysis on the material of the "International Anatomical Terminology" (2010), "Dorland's English-Ukrainian Illustrated Medical Dictionary" (2002), and the encyclopedia "Maternal and Child Health" (1994) for pathoanatomical metaphors that are not included in the layer of official medical terminology.

Seedcomponent analysis was performed using the eleven-volume Dictionary of the Ukrainian language, which establishes the primary lexical meaning, transformations and redistribution of seeds, the development or replacement of the connotative component.

Key words: term-metaphor, metaphorical binary, anatomical metaphor, patoanatomical metaphor, seed-component analysis, modifier.

Постановка проблеми. Питання потенціалу наукової метафори, ураховуючи невідповідний науково-технічний прогрес, зокрема і в медичній галузі, на сьогодні залишається актуальним.

Сучасна медична термінологія – одна із найрозвиненіших груп лексичного складу української мови – постійно поповнюється і зростає завдяки безпрецедентній активізації розвитку медицини: упровадженню та використанню нових терапевтичних методів, появі сучасних технологій та обладнання.

З іншого боку, термінологічний словник сучасної медицини, особливо анатомії, базується на грецькому та латинському ґрунті, звідки й запозичив численні елементи. Саме тому сучасну медичну лексику неможливо вивчати без порівняння з латиною, яка є спільною мовою всіх лікарів світу.

Сучасні лікарі послуговуються стандартною анатомічною номенклатурою. Будь-яка метафора, є результатом інтелектуальної та мовної діяльності особистості й ґрунтується на сукупності передбачуваних фонових знань, сформованих особливостями національного світогляду. Тому необхідно провести порівняльний аналіз семантичної трансформації медичної образної лексики при перекладі її з латинської на англійську та латинської мови на українську.

Актуальність наукової розвідки зумовлена відсутністю комплексного дослідження анатомічних метафоричних бінарм-термінів, переклад яких здійснюється неметафоричним словом або монотерміном. Оскільки зазначена група є нечисленною, вона зазвичай залишається поза увагою дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медична термінологічна метафора привертає увагу багатьох вітчизняних мовознавців.

Трансформації у процесі латинсько-англійського перекладу досліджують О. Беляєва та М. Малащенко [2], на специфіці українсько-англійського перекладу зосереджуються Ю. Макаренко та І. Ткаченко [10].

Вивчення процесів метафоризації в медичних термінах без порівняльного аналізу з іншими мовами спостерігаємо в роботах Ю. Бражук [3], Н. Цісар [14], Г. Усик та Т. Кириленко [15].

Однак зазначені праці мають констативний характер, не містять детального семно-компонентного аналізу, без якого не можливе встановлення

механізму народження метафори, що ми доводили у кількох наших попередніх розвідках [8; 9].

Постановка завдання. Нетипові варіанти перекладу анатомічних та патоанатомічних термінів-метафор (неметафоричним словом або монотерміном) вимагають усебічного дослідження.

Мета роботи – дослідити нечисленні приклади перекладу анатомічних та патоанатомічних термінів неметафоричним словом та монотерміном, провести семно-компонентний аналіз зазначених сполук.

Виклад основного матеріалу. Разом з В. Карабаном виділяємо три основні способи передачі метафоричних термінів при перекладі:

– метафоричним словом, яке має такий самий або дуже подібний характер образності (ця група є найчисленнішою із досліджуваних нами 25 000 анатомічних термінів);

– метафоричним словом, котре має інший характер образності;

– неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст англійського метафоричного слова, а не образність [5, с. 21].

Остання підгрупа привернула нашу увагу, оскільки без урахування її особливостей загальна картина перекладу метафоричної медичної лексики залишається неповною. До зазначеної класифікації слід додати варіант перекладу монотерміном, зазвичай утвореним складанням двох основ.

У своїх попередніх дослідженнях ми вже наводили власну класифікацію шляхів виникнення та особливостей перекладу анатомічних та патоанатомічних термінів-метафор [8, с. 114]:

I. Джерело метафоризації			
Зовнішня подібність		Функційна схожість	
II. Лексико-семантичний тип модифікатора метафоричного терміна			
Антропоморфні та зооморфні бінарми	Фіто-морфні метафори	Бінарми предметної сфери	Геоморфні бінарми
III. Тип перекладу модифікатора метафоричного терміна за В. Карабаном [5, с. 21]:			
– метафоричним словом, яке має такий самий або дуже подібний характер образності;			
– метафоричним словом, котре має інший характер образності;			
– неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст англійського метафоричного слова, а не образність			
IV. Структура			
Іменник+прикметник		Іменник+іменник	

На лексичному рівні, якщо враховувати весь масив анатомічної термінології, найбільшою серед досліджуваних є група бінарм предметної сфери, меншою за кількістю – із модифікатором, що належить до світу природи (геоморфні та зооморфні метафори). Проте серед термінів, які перекладаються неметафоричним словом або монотерміном, превалує група із зооморфними та геоморфними модифікаторами.

Серед патоанатомічних термінів спостерігаємо чимало прикладів метафоризації на підставі зорових асоціацій.

Кінська стопа. Термін внесено до словникової кодифікації, одночасно застосовуються такі варіанти, як еквінуса стопа, еквінус. Це патологічний стан ніг, який проявляється піднятим переднім краєм стопи і опущеним зовнішнім, ходінням на кінчиках пальців.

Лат.	pes equinus
Анг.	pes equinus, equinus, tip foot
Укр.	кінська стопа, еквінуса стопа

Бінарма латиною є метафоричною: pes (стопа) equinus (кінська). При латинсько-англійському перекладі застосовується кілька варіантів: pes equinus, монотермін – equinus, tip foot, що дослівно перекладається як кінчик стопи. Відтак переклад здійснюється або метафоричним словом, що має такий самий характер образності, або неметафоричним словом. Те саме спостерігаємо при англійсько-українському перекладі.

Вовча паща або заяча губа – дві патології ембріонального розвитку, сутність яких полягає у розщепленні піднебіння або верхньої губи. Обидва вирази не є на сьогодні офіційними медичними термінами. У спеціальній літературі вони зазвичай зазначаються в дужках.

Лат.	labium leporinum
Анг.	cleft lip
Укр.	розколина губи

Однак бінарний термін в латинській мові є метафорою: labium – губа, leporinus – заячий. При перекладі англійською метафоричність утрачається, cleft lip дослівно перекладається як щілина губи, отже, переклад модифікатора здійснюється неметафоричним словом.

При перекладі з англійської українською офіційного терміна спостерігаємо як у неметафоричних сполуках цілком логічно модифікатор перекладається неметафоричним словом. Якщо ж порівняти латинський варіант та метафоричну бінарму *заяча губа*, то спостерігаємо переклад

метафоричним словом, що має такий самий характер образності. Підставою для виникнення метафори є візуальна подібність. Можемо стверджувати, що в офіційній термінології українська наслідуює англійську схему, а в професійному мовленні базується на латинському варіанті.

Заяче око (лагофталм). Виникнення назви патології пояснюється зовнішньою подібністю: пацієнт не може повністю заплющити око.

Лат.	lagophthalmus
Анг.	lagophthalmos
Укр.	лагофталм, заяче око

На сьогодні англійський варіант терміна майже повністю дублює латинський і є моноконструкцією, але з етимологічної точки зору – lagos з грецької перекладається як заєць, ophthalmos – як око, отже, якщо брати бінарний варіант терміна українською і його англійський відповідник, то можна говорити про переклад метафоричним словом, що має такий самий характер образності. Підставою для утворення метафоричної бінарми є візуальна подібність та функціональна обмеженість.

Бичаче око (буфталм). Метафорична бінарма виникає на підставі зовнішньої подібності – патологічного збільшення розмірів очного яблука.

Лат.	buphthalmus
Анг.	buphthalmos
Укр.	буфталм, бичаче око

На сьогодні англійський варіант терміна ідентичний латинському і є моноконструкцією, але з етимологічної точки зору – bus з грецької перекладається як віл (бик), ophthalmos – як око, отже, якщо брати бінарний варіант терміна українською і його англійський відповідник, то переклад здійснюється метафоричним словом, що має такий самий характер образності. Підставою для утворення метафоричної бінарми є візуальна подібність.

Слонова хвороба. Виникнення метафоричної бінарми базується на візуальних асоціаціях: у хворих спостерігається хронічне потовщення шкіри та підшкірної жирової клітковини, пропорції кінцівок патологічно змінюються.

Лат.	elephantiasis
Анг.	elephantiasis, Barbados leg
Укр.	слоновість, або елефантіаз, або слонова хвороба

Для монотермінів застосовується дослівний переклад або, як це є в латинській та англійській

мові, той самий термін з незначними фонетичними змінами. При перекладі метафоричної бінарми *Barbados leg* (барбадоська нога) з англійської мови на українську спостерігаємо переклад метафоричним словом, що має інший характер образності. Однак причини виникнення обох бінарм зрозумілі: у спекотному кліматі зазначена патологія прогресувала, що пояснює етимологію назви в англійській мові. Український варіант бінарми перегукується з монотермінами, його виникнення пояснюють зорові асоціації.

Монотерміни застосовуються і для перекладу анатомічної лексики. Підставою для виникнення метафоричної валентності у бінармі *вушко передсердя* є подібність за формою та функційна схожість (здатність бути отвором).

Лат.	auricular atrii
Анг.	auricle
Укр.	вушко передсердя

При латинсько-англійському перекладі застосовується монотермін *auricule* (вушко), при перекладі на українську використовується метафорична бінарма, до якої зазначений термін входить як модифіковане слово. Підставою для виникнення бінарми в українській мові є подібність за формою.

У наступній бінармі причиною виникнення метафоричної валентності є зовнішня подібність. У модифікаторі актуальною залишається сема первинного значення. Для термінологічної сполуки *гребінь ребра* спостерігаємо аналогічний варіант при латинсько-українському перекладі і монотермін-метафора латинсько-англійському перекладі.

Лат.	crista costae	caput costae
Анг.	crest	head
Укр.	гребінь ребра	головка ребра

У модифікаторі *головка* актуалізується сема «закруглене потовщення кінцевої частини чого-небудь» [11, II, с. 112].

Послідовно здійснюється переклад метафоричним словом, що має такий самий характер образності. У другому, якщо розглядати латинсько-англійський переклад, бінарма стягується до монотерміна, для перекладу обирається неметафоричне слово.

Кульшова западина та *суглобова западина* належать до геоморфних метафоричних сполук.

При їх перекладі спостерігаємо інший варіант, коли перший приклад демонструє наявність метафори в українській термінології, якій в англій-

ській мові та латинській відповідає монотермін, а другий перекладається у традиційний для анатомічної термінології спосіб – метафоричним словом, що має такий самий характер образності.

Лат.	acetabulum	cavitas glenoidalis
Анг.	acetabulum	glenoid cavity
Укр.	кульшова западина	суглобова западина

У лексемі *западина* актуальною залишається сема «заглиблене місце на чому-небудь; яма, ямка» [11, III, с. 239]. Перенесення обґрунтоване зовнішньою подібністю.

У бінармі *пробка мигдалика* переклад з латинської мови демонструє традиційний для анатомічної термінології спосіб – метафоричне слова, що має такий самий характер образності: *suber* (лат.) – пробка (укр.).

Лат.	suber tonsillae
Анг.	tonsil impaction
Укр.	пробка мигдалика

Однак англійський варіант терміна втрачає ознаки метафори, оскільки *impaction* перекладається як *ураження*. Відтак, якщо порівнювати варіант за Terminologia Anatomica (ТА) та термін англійською, то застосовується переклад неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст метафоричного слова, а не образність.

Лат.	galea aponeurotica
Анг.	epicranial aponeurosis
Укр.	апоневротичний шолом

У бінармі *апоневротичний шолом* метафоричне перенесення здійснюється на підставі подібності за формою та функційної схожості. У лексемі *шолом* актуалізується сема «спеціальний головний убір, що застосовується у військовій справі, на виробництві, в спорті, побуті для захисту голови й шиї від поранень, травм, холоду, сонячного проміння, опіків і т. ін.» [11, XI, с. 508]. А провідного значення набуває здатність захищати. З латинської мови на українську переклад здійснюється метафоричним словом, що має такий самий характер образності, з латини англійською – неметафоричним словом. Відтак в англійській мові утворюється неметафоричний термін-біном.

Висновки. Метафоризація – поліфункціональна і є одним із дієвих засобів пояснити невідоме через порівняння з відомими, уже усвідомленими об'єктами дійсності.

Медична метафора, виконуючи номінативну функцію, покликана якнайточніше передати специфіку певного явища.

У процесі дослідження було встановлено, що навіть тоді, коли переклад здійснюється моно-терміном (*lagophthalmos, elephantiasis*), спочатку утворювалася метафора, що стає зрозумілим на рівні словотворчого аналізу.

Для здобувачів вищої освіти, чий майбутній фах пов'язаний із опануванням великих масивів анатомічної термінології, розуміння механізмів

утворення терміна і застосування метафоризації при цьому є запорукою професійної компетентності в майбутньому. А на більш глобальному рівні дослідження перекладу медичної метафори допоможе зрозуміти національну специфіку мовного бачення навколишнього світу.

Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок вважаємо аналогічне дослідження народних англійських та українських бінарних ботанічних назв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Англо-український ілюстрований словник Дорланда : В 2-х томах. Львів : «НАУТІУЛУС». 2002.
2. Беляєва О. Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів. Київ : ВСВ «Медицина», 2016. 222 с.
3. Беляєва О. Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів. Київ : ВСВ «Медицина», 2016. 222 с.
4. Бражук Ю. Метафоричний компонент у медичній термінології (на матеріалі анатомічних і клінічних термінів). *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 224–228.
5. Здоров'я матері і дитини: Енциклопедія / за ред. О. Лук'янової. Київ : Українська енциклопедія. 1994. 702 с.
6. Карабан В. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової та технічної літератури на українську мову. Ч. 2. Вінниця : Нова книга, 2001. 324 с.
7. Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів : В 4-х томах. Київ: Наукова думка, 2016.
8. Лисенко Н.О., Кулікова О.В. Специфіка латинсько-англійсько-українського перекладу анатомічних метафор-термінів. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 32. Т. 1. С. 118–122.
9. Лисенко Н.О., Дорошина Л.Ф. Специфіка перекладу анатомічних термінів-метафор на матеріалі англійської та української мов. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 19. Т. 2. С. 110–115.
10. Макаренко Ю., Ткаченко І. До проблеми перекладу медичних термінів в науковому англійському медичному тексті. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 21. С. 268–271
11. Новий англо-український українсько-англійський медичний словник. Київ : Арії. 2020. 480 с.
12. Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
13. Черкасов В., Бобрик І., Гумінський Ю., Ковальчук О. Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти / за ред В. Черкасова. Вінниця : Нова книга, 2010 392 с.
14. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник: у 2-х т. Львів, 1995.
15. Усик Г., Кириленко Т. Метафора як спосіб утворення медичної термінології. *Advanced Linguistics*. 2020. № 5. С. 62–67.
16. Цісар Н. Метафора в медичній терміносистемі. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2005. № 538. С. 63–67.